

МИРЈАНА ДЕВЕЦИЋ

Универзитет у Београду, Географски факултет

Домети демографије у истраживањима родног питања

Апстракт

У раду се дискутује на тему колико је родна проблематика укључена у демографска истраживања и какви су потенцијали науке о становништву у расветљавању родног питања. Дискусија се базира на теоријско-методолошким карактеристикама демографије. Указује се на природу везе женског статуса и демографских исхода, и на транзицију проучавања „од разлика демографских особености два пола“ ка „родним неједнакостима као принципу организације друштва“ и фактору демографских понашања. Такође се разматра формални карактер демографије и домети демографске анализе базирани на квантитативним методама, као и досадашњи и будући значај података у разоткривању феноменологије рода. С друге стране, потенцира се социјални и антрополошки карактер демографије, који је често занемарен. Важан део расправе представља приказ критичког промишљања самих демографа истраживачким дометима њихове науке, посебно из епистемолошке перспективе. У прегледу литературе која се тиме бави, поштован је хронолошки приступ како би се увиделе развојне тенденције веза родног питања и демографије. На крају се указује на специфичности и недовољно искоришћене капацитете науке о становништву у истраживању родног питања.

Кључне речи: демографија, родно питање, домети, специфичности

■ Процењивање капацитета и домета одређене науке у истраживањима разнородних друштвених феномена је увек осетљиво. Тим пре, ако су у питању сложени друштвени феномени који задиру у све области функционисања заједница, имају статус принципа социјалне организације и многоструке начине манифестовања. Подједнако деликатно је и омеђити поље једне научне дисциплине у условима мултидисциплинарности развоја науке, када су истраживачке теме заједничке, па и методолошки алати у сталном трансферу међу истраживачима различитог профила. Родно питање је инкорпорирано у све друштвене науке. Јег, чини се да сва савремена истраживања подразумевају родну перспективу, да је она интегрални и незаобилазни део разноврсног и обимног истраживачког корпуса, и демографског.

С таквим ставом и уважавањем, овом раду се приступа као прилогу дискусији на насловљену тему, и са идејом да сами демографи преиспитају потенцијале сопствене науке у изучавању родног питања, сагледају да ли су их у потпуности искористили, ревитализују или надограде позицију у проучавању родности, уваже род у тумачењу демографских процеса, и с новом енергијом приступе родној проблематици.

Велика пропулзивност истраживања родног питања праћена је и усложњавањем проблематике. У том широком дијапазону, који се и брзо шири, тематски и методолошки капацитети демографије могу остати недовољно искоришћени. Зато је оправдано отворити питање да ли демографија прати, може ли да прати, и у којој мери, темпо развоја родне феноменологије, и која је њена улога у томе. Но, у тим развојним процесима демографије и истраживачке проблематике, намеће се мишљење да коначног одговора о донетима и нема, већ да је и он флуидан и развојан.

(Пр)оцени домета је могуће прићи из два угла – епистемолошког и методолошког, што се показало као универзалан приступ свих истраживача које је ова тема закупила. Не отварајући широку дискусију, потребно је видети колико је родна проблематика демографска.

Колико је родно питање демографска тема?

Лепеза родног питања се не може у потпуности повезати с проблематиком науке о становништву, али демографска феноменологија има непобитну родну (полну) природу, будући да и елементарна демографска анализа уважава као фактор диференцијације основно обележје становништва – пол. Емпиријска демографска истраживања по полу омогућила су да се уоче асиметричности између мушке и женске популације у различитим доменима проучавања, различитим стратумима/скуповима становништва, временским периодима и територијалним јединицама. Може се рећи да је то била предиспозиција демографије за истраживање родне тематике, на коју су се логично надовезала сложенија поимања друштвено укореењених разлика по полу. Иако је фундаментална демографска проблематика довољно опсежна и „родно обојена“, те у позицији да послужи у конципирању одговора на питање – докле демографија може да добаци у изучавању родности - плодне везе демографије с другим наукама и изазовна „гранична“ подручја истраживања обогатила су њен истраживачки корпус, укључујући и комплекснија питања родних релација, те мењају перцепцију дoмета. Тако су демографска истраживања, од анализе различитости према полу временом попримила богатију родну димензију. Заправо, кључни помак у интеграцији родног питања у демографију настао је са уочавањем *значаја рода за разумевање демографских њонашања*, односно родних режима као фактора демографских карактеристика и процеса.

Суштинску укљученост родног питања у демографију потврђује *теорија демографске ѡранзиције*, настала средином прошлог века с намером да дâ универзалан одговор о историјском паду морталитета и фертилитета. Позиција жене у друштву је један од основних елемента социјалног оквира којим се објашњавају промене у репродукцији. Међу критичарима укључености демографије у родну проблематику може се наићи на уверење да је то био занемарени оквир теорије, да је „положај жене у друштву“ често фигурирао као флоскула, као и да је тај појам недовољно отворен за ангажованије проучавање. Мера и начин на који данас завређује пажњу, постигнути су тек активирањем/афирмацијом родног питања у науци.

Родно питање је највише довођено у везу с фертилитетом, а амбициозан програм прикупљања података путем светске анкете о фертилитету спроведене 70-их година прошлог века проширио је поимање демографских „надлежности“ и указао на неопходност постојања контекстуалних информација у циљу постизања ваљане интерпретације података.¹

Јачу укљученост родне проблематике у демографска проучавања подстакле су и две конференције с краја 20. века – Конференција Уједињених нација (УН) о становништву, одржана у Каиру 1994. године и IV светска конференција УН о женама, одржана у Пекингу, годину дана касније. Те конференције су родно питање ставиле у фокус међународних научних расправа на највишем нивоу и иницирале умножавање демографских проучавања са становишта рода. Важност родног питања потврдили су и Миленијумски циљеви УН (*Millennium Development Goals*), а затим и Циљеви одрживог развоја УН (*Sustainable Development Goals*), као и креирање и позиционирање родних индикатора у извештаје УНДП-а (*United Nations Development Programme – UNDP*) о хуманом развоју (*Human Development Report*).

Повезаност родног питања с демографском феноменологијом је двосмерна. Шобот истиче да се један сегмент тиче уважавања родних улога као релевантних фактора демографских процеса, а други: сагледавања ефеката демографских тенденција – водећи рачуна о родним специфичностима које имплицирају различитости и неједнакости положаја жена и мушкараца.²

Чињеница је да су развој науке, научне интеграције, еволуција ка мултидисциплинарности која замућује границе научних дисциплина, проширили поље компетенцијом демографских анализа, што се односи и на тему родности. У литератури се често наилази на поделе демографије које су у вези с њеним тематским везама с другим наукама које пак усвајају демографски метод у својим истраживањима.³ Често се, посебно када је

¹ Laura Bernardi and Inge Hutter, “The Anthropological Demography of Europe”, *Demographic Research* 17,18 (2007): 544.

² Ankica Šobot, “Tri demografske posledice rodno specifičnih modela ponašanja na primeru Srbije”, *Stanovništvo* 50, 2 (2012): 85.

³ Социјална демографија, антрополошка, економска, историјска, просторна, еколошка, биодемографија, математичка, политичка, здравствена демографија...

у питању феноменологија рода, специфицира *антрополошка демографија*. По мишљењу Рајли (Riley), у антропологији почиња она врста рефлексије која је родним студијама дала легитимитет и простор, на начин на који се то није догодило у демографији. Демографија је оријентисана на квантификацију популационих процеса, а социокултурна антропологија – на квалитативну спецификацију бихејвиоралних и институционалних механизма који дефинишу такве процесе. Сарадња обе дисциплине омогућила је да се створе сложенији истраживачки дизајни у циљу надоградње на међусобним снагама и циљу смањења дисциплинских ограничења. Антрополошка демографија углавном је резултат отварања демографске заједнице ка антрополошким увидима у популационе процесе.⁴ Када је „грубља“ подела у питању, углавном фигурира подела демографије на формалну и социјалну⁵, што не треба доживети као право разилажење и поделу меродавности. Различитости макро и микро приступа, квантитативног и квалитативног, формалног и друштвеног, само су привидне поларизације, јер не искључују једна другу и у глобалном снажењу демографије представљају два лица истог развојног процеса, која се суштински допуњују. Мацурин дискурс који објашњава антропологизацију, социологизацију демографије, говори о интеракцијама индивидуа, активних елемената у демографском процесу, економској и социјалној делатности, регулисаним посредством институција у датој демографској ситуацији, као и индивидуалном и колективном свешћу.⁶

Суштина Мацуриног концепта сугерише нужност интердисциплинарности демографије и инспирише на пожељан контекст проучавања рода, који није само својство појединаца, већ свих институција, од породице до владе. Потреба разумевања процеса у развоју становништва, и њихове условљености демографским догађајима у животном циклусу индивидуе

⁴ Nancy E. Riley, "Research on gender in demography: Limitations and constraints", *Population Research and Policy Review* 17, 6 (1998): 531.

⁵ Више о томе видети у Mirjana Devedžić, "Raskršća demografije", *Stanovništvo* 51, 2 (2013): 23–38; Mirjana Devedžić, Gordana Vojković i Vera Gligorijević, "Будући путеви демографије", *Demografija* 10 (2013): 25–34.

⁶ Милош Мацура, „Демографско и антрополошко у науци о становништву“, у *Изабрани радови* (Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1997), 50–58.

и породица, мора укључити ангажовање сродних дисциплина, које нуде одговоре из свог домена.

Савремена демографија је неоспорно холистичка, у константној тенденцији да унапреди могућност откривања и узрока и ефеката демографских понашања и њиховог одраза у агрегату. Она је ангажована квантитативна и квалитативна научна дисциплина која настоји да објасни како и зашто се манифестују одређене појаве уважавајући разноврсност искустава и ослањајући се на мултидисциплинарну повезаност наука које се баве друштвом и становништвом. Прихватање актуелних тема (па и родног питања – прим. аутора) говори о прилагођавању демографије захтевима који стоје пред друштвеним наукама. Демографија је постала животнија, практичнија и атрактивнија научна дисциплина која тежи разумевању појава и проналажењу могућих решења проблема важних за демографски и друштвени развој.⁷

Очито да доживљај демографске надлежности у истраживањима друштвене, па и родне проблематике, много зависи од профила аутора који се тиме бави. Док савремени демографи искорак из формалног карактера сматрају крајње легитимним и свој опус базирају на популационим истраживањима шире тематике, дотле истраживачи из тематски блиских дисциплина, и даље често оперишу с традиционалним моделом демографије, потенцирајући само квантитативну природу њене анализе. Прегледи научних часописа поткрепљују уверење да се радови на тему родности махом објављују у недемографским часописима и да се аутори декларишу као истраживачи из других области, па макар предмет њиховог рада био о родним аспектима најуже демографске проблематике и базиран на демографском методу.

У објашњењу компетентности демографије да се бави родним питањима може да послужи авангардна и темељна студија најутицајнијег демографа, који се сматра родоначелником антрополошке демографије, Калдвела, а која сугерише да је демографија оно што раде демографи, чиме је на изванредан начин порекао постојање граница демографских поддисциплина.⁸

⁷ Ankica Šobot, "Rodna neravnopravnost – izazov savremene demografije", *Sociologija* 52, 1 (2010): 41–54.

⁸ John Caldwell, "Demography and Social Science", *Population Studies* 50, 3 (1996): 305–308, 328.

Специфичности демографског метода у истраживању родног питања

Често постоји неразумевање у широј научној заједници о улози и позицији демографије, па јој се чак спочитава могућност каузалног тумачења процеса у становништву. С обзиром на статистичке корене и формално језгро науке о становништву⁹, доживљава се као комплемантарна научна дисциплина, која даје подршку дисциплинама које су интерпретативне. Но, поистовећивање демографије са статистичком обрадом података је анахронно. Формална димензија демографије је снажна, суштинска, али не и једина снага демографије.

Сами демографи, као битну особеност и специфичност која њихову науку разликује од осталих, виде квантификацију, велику емпирију и непрестану упућеност на податке, без обзира на тему, ниво и приступ истраживању. Њен успех, између осталог, зависи од развоја метода и прикупљања података на систематичан и униформан начин. Из „игре великих бројева“ генеришу се бројни аналитички показатељи, који се временом умножавају и усложњавају, обогаћујући традиционални сет индикатора изникао на „сировим подацима“ примарних статистика (пописа и статистике виталних догађаја). Да „бројеви имају магичну моћ да изгледају као истина“, као „крунски доказ“¹⁰ и да се у аргументе нумеричког карактера верује више него у теоријске аргументе, потврђују истраживања која су

⁹ Једна од првих дефиниција гласи да је „демографија *математичко* знање о становништву, о његовом кретању, физичком, грађанском, интелектуалном и моралном стању“ (Guillard, 19. век). Још старији извор пионира демографске анализе, Гронта (Graunt), објављен 1662. под насловом „Природна и политичка опажања на основу *рачуна* умирања“ говори о математичким и статистичким коренима демографије у време када појам демографија још није био заживео, али када се креирао њен методолошки апарат. Да „демографија проучава становништво првенствено с *квантитативној* аспекта“ констатује се и у вишејезичком демографском речнику (1958), а да је демографија „емпиријско, *статистичко* и *математичко* проучавање људске популације“ мисле и Vogue (1969) и Kirk (1949). Данас је реткост да се демографија доживљава (само) на тај начин и већина би је означила као друштвену науку, што она заправо и јесте. Наведено према Devedžić, Vojković i Gligoriјевић, “Будући путеви демографије”: 25–26.

¹⁰ Благојевић Хјусон Марина, *Жене и мушкарци у Србији: Шта нам говоре бројеви?* (Београд: Програм УН за развој – Агенција УН за родну равноправност и оснаживање жена, 2011), 9.

показала да је крајем 20. века демографија била међу највише цитираним друштвеним наукама, управо захваљујући цитирању података.¹¹

Системи прикупљања разноврсних података о становништву нису се развили ради саме демографије, већ су јој претходили, што указује на велики значај података за друштво, политику и управљање, а не само за демографе. Демографија се прво служила подацима насталим за административне потребе, да би затим својом методологијом унапредила њихов информативни капацитет и иницирала организоване и прецизније прикупљање нових. Тако су лонгитудиналне анкете настале с намером да боље истражимо демографска понашања, а не само њихове ефекте. Све то мења и унапређује позицију демографске анализе и њене сазнајне исходе.

Слично је и у области родне проблематике. Од када је род препознат као важна детерминанта друштвених и демографских процеса, постаје важно и његово мерење. То интересовање до данас није престало и предмет је сталних преиспитивања¹². Демографска анализа је прошла пут од коришћења расположивих, основних извора података разврстаних по полу, до иницирања родно сензитивне статистике, која интегрише базе разних социјалних статистика. Раније комплементарни извори података укључују се у основни корпус. Чак и погодни подаци из анкета које нису биле организоване ради демографских резултата, послужили су за димензионирање родних релација и реконструкцију позадине у којој се оне формирају. Са афирмацијом и унапређењем родне проблематике у популационим истраживањима конструишу се композитни показатељи, незаобилазни и драгоцени у истраживачкој грађи родног питања. Тако се, захваљујући потреби мерења родних асиметрија и оснаживања жена, с једне стране, и квантитативном

¹¹ Више о томе видети у Devedžić, Vojković i Gligorijević, „Budući putevi demografije“: 29–30.

¹² Наводимо само неке од радова: A Geske Dijkstra, “Towards a fresch start in measuring gender equality: A contribution to the debate”, *Journal of Human Development* 7, 2 (2006): 275–283; Johannes Jütting, et al., “Measuring Gender. (In)Equality: The OECD Gender, Institutions and Development Data Base”, *Journal of Human Development* 9, 1 (2008): 65–86; Irene van Staveren, “To Measure is to Know? A Comparative Analysis of Gender Indices”, *Review of Social Economy* 71, 3 (2013): 339–372.

профилу демографске анализе, с друге стране, ствара јака веза науке о становништву и феноменологије рода.

Ипак, све димензије рода, прихваћене у сродним научним областима, није лако уградити у статистичке/квантитативне оквире демографије. Такви покушаји су константни и са очигледним помаком, али истовремено откривају колико је тешко наћи снажније мере рода и колико су концепти мерења флуидни. Ограничења су посебно наглашена у ранијим студијама, када социјални статус пола није био довољно дефинисан, а главна мерна упоришта била показатељи образовања и недовољно прецизни показатељи економске активности. Мада се у демографским истраживањима још увек користе мере које би се могле окарактерисати као слабије, са усвајањем уверења да је родна неједнакост емпиријски и концептуално мултидимензионална појава проширио се број индикатора, који о томе сведочи.¹³

Од првих сложених индикатора, које је развио УНДП, до данас, стандардни демографски показатељи су увек фигурирали у њима. Почевши од индекса развоја према полу (GDI – gender related development index) формираном по узору, и коришћеном у комбинацији са индексом људског развоја (HDI – human development index), у композитне структуре су увек уграђивани подаци из области здравља/морталитета (очекивано трајање живота, разлике у морталитету мушкараца и жена) и образовања (стопа писмености, обухваћеност полова образовањем). Надоградњом композитних показатеља с намером суптилнијег документовања (не)једнакости полова, ширио се сет инкорпорираних података који имају јасан демографски карактер. Неки од њих су: учешће жена у плаћеним занимањима, полни/родни јаз радне снаге, јаз у становништву различитог степена образовања, у животном веку, у годинама живота проведеним у здрављу, стопа морталитета мајки, стопа адолесцентског фертилитета, старост жена при склапању првог брака, разлике у старости супружника итд. Родно осетљиви композитни показатељи новијег датума су толико сложени да се у потпуности не могу окарактерисати као демографски, осим што су нумеричког карактера. Тако је Статистичка

¹³ Karen Oppenheim Mason, "The Status of Women: Conceptual and Methodological Issues in Demographic Studies", *Sociological Forum* 1, 2 (1986): 293–297.

комисија УН 2013. одредила/препоручила, као минималан за утврђивање родне неједнакости, сет од 52 квантитативна и 11 квалитативних индикатора. Они су организовани у три слоја. Први обухвата оне који су укључени у стандардну међународну методологију прикупљања података у националним статистикама, док друга два слоја делимично или у потпуности обухватају показатеље који се не могу добити из уобичајених регуларних процедура. Европски институт за родну равноправност развио је (европски) индекс родне равноправности са 31 показатељем из шест домена: знања, рада, новца, здравља, времена, моћи, и два поддомена: насиља и унакрсне неједнакости.

Међутим, ни развој ни унапређења родне статистике нису довољни за потпуно разумевање родног питања, нити се оно крије у статистичким корелацијама. Ограничења се могу превазићи адекватном реконцептуализацијом. Сваки нумерички податак нужно треба посматрати у оквиру друштвеног контекста, уз пуну свест о ограничениости сваког извора и сваке методологије. Оно што бројевима на крају даје смисао јесте повезивање унутар једног теоријског погледа.¹⁴

Демографи су веома критични и објективни у процени домета своје науке на пољу проучавања родности. Указујући на еволуцију и јачање родног питања, евидентирају слабости конвенционалне методологије, али и конструишу стратегије даљег и дубљег уплива у феноменологију рода. Очигледан је оптимизам проистекао из актуелизације родности у демографији, али и скептицизам када су у питању епистемолошки циљеви. У духу оптимизма, износимо и интригантан поглед у будућност. Упитаност да „демографски алати, можда, нису довољно усмерени на разумевање сложености рода и да, можда, више података не мора дати више одговора“¹⁵, можда више неће постојати. Јер, упућеност демографије на “податак” данас отвара сасвим нов контекст поимања њених будућих истраживачких домета. Снага демографске анализе је јачала с развојем информационих технологија. Први упливи рачунарских технологија у демографију најавили су велике домете, што је

¹⁴ Благојевић Хјусон, *Жене и мушкарци у Србији*, 10.

¹⁵ Nancy Riley, “Demography of Gender”, in *Handbook of Population*, eds.; Dudley L. Poston and Michael Micklin (New York: Kluwer Academic/Plenum Publisher, 2005), 135.

препознала ондашња демографска научна заједница и наговестила велику условљеност будућности науке о становништву развојем информатике. Но сасвим нову еру у науци проузроковало је енормно обиље и енормна брзина прикупљања података, чије су генерисање и складиштење омогућиле информационе технологије. Уследио је развој напредних технологија за интелигентну аутоматску анализу тих података и аутоматско откривање у великим количинама података оних информација које није могуће открити класичним методама. Данас се о овоме говори као о науци о подацима, коју је Џим Греј окарактерисао као „четврту парадигму“ науке, након емпиријске/експерименталне, теоријске и рачунарске¹⁶.

Све већи значај података за трансформацију науке (и иницијацију четврте индустријске револуције), демографији утире пут за сасвим нову/радикалну (ре)витализацију њеног формалног идентитета, чији домети у овом тренутку делују нејасно, али и непроцењиво. Може се рећи да је демографија увек била један вид науке о подацима, знатно пре него што је у дигиталној ери ова наука именована, конституисана и попримила невероватан замајац. Демографија је суштински базирана на препознавању вредности постојећих података и њиховој недовољној искоришћености¹⁷. Технике анализе и обраде података, односно развој методолошких процедура, претходили су конституисању демографије као најпрецизније друштвене науке. Демографија је увек располагала подацима који су у релативним размерама били бројнији од података у другим дисциплинама, трагала је за новим, претпроцесирала их, што све има временску паралелу с рецентним развојем науке о подацима. Наравно да за генерисање нових сазнања нису довољни традиционални сетови података о становништву, већ разновсни подаци, што је интенција и статистичких служби, и исход дигитализације друштвених и индивидуалних активности и комуникација.

¹⁶ John Markoff, "A Deluge of Data Shapes a New Era in Computing", *The New York Times*, preuzeto 17.07.2020. <https://www.nytimes.com/2009/12/15/science/15books.html>

¹⁷ Џон Гронт је у 17. веку таблице морталитета конструисао управо на уочавању значаја некоришћених података о смртности становништва, недељних пописа умрлих за време епидемија куге.

Демографи о улози демографије у истраживању родног питања

Претходна разматрања упућују на то да је демографија непосредно укључена у истраживање родног питања, то јест на то да је оно иманентан део њене тематике, док демографски метод снажно подржава испитивање родних неравнотежа и веома је ангажован у њиховом проучавању и аргументовању. Сви који су се укључили у расправу о потенцијалима и постигнућима демографије у проучавању родног питања, имали су сличан приступ. У агенду је увек укључено посматрање везе демографског развитака и рода, као и преиспитивање домета демографске анализе засноване на квантификацији. За приказ тога како сами демографи доживљавају односе епистемолошког и методолошког у проучавањима родности, и какав је био развојни пут ка синергији формалног и социјалног у демографским истраживањима родних неравнотежа, послужили су одабрани радови који се експлицитно баве тиме. Обављена су претраживања преко наслова који у себи садрже речи „демографија“ и различите варијетете појма родност, затим поједини радови који су теоријског карактера и говоре о развоју демографије или њеним специфичним областима, као и они који дискутују нумеричку природу демографских проучавања рода.

Литература која експлицитно разматра укљученост родне проблематике у демографију (и обрнуто) највише кореспондира с дебатама о антрополошкој демографији и могућностима мерења родних неравнотежа на свим нивоима. У дискусију су углавном укључени истраживачи којима је родна тематика главна истраживачка преокупација, те је и њихов критичан став поникао на добром познавању опуса и снажан је одраз уверења о важности родног питања. Интересантно дело тог типа има Ненси Рајли (Nancy Riley), јер неколико њених радова са сличном тематиком, насталих крајем 20. и током прве деценије 21. века, омогућавају хронолошки преглед статуса родног питања у демографским истраживањима и домета науке о становништву у његовом расветљавању.¹⁸

¹⁸ Riley, "Research on gender in demography"; Nancy E. Riley, "Challenging Demography: Contributions from Feminist Theory", *Sociological Forum* 14, 3 (1999): 369–397; Riley, "Demography of Gender"; Nancy E. Riley and James McCarthy, *Demography in the Age of the Postmodern* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), 199.

На основу анализе и тумачења демографских научних чланака објављених до 90-их година прошлог века, Рајли констатује да је *родна проблематика сјоро освајала поље демографских истраживања због уске фокусираности и слабе ујединености на социјални контекст*. Демографија није била заинтересована за феминистичку перспективу, социолошка и антрополошка поимања ове теме. Родно питање је више заживело као „нус-продукт“ проучавања пада плодности, а не као засебно. И у том случају, настао је контекст у којем се репродукција реализује, а самим тим и сложенија, изнијансирана проучавања рода. Да је у истраживањима често одсуство контекста демографског понашања жена истиче и Воткинс (Watkins)¹⁹ у опсежном прегледном раду насловљеном „Кад би све оно што знамо о женама било оно што смо прочитали у Демографији, шта бисмо знали?“, објављеном у јубиларном броју часописа *Демографија*, поводом 30 година издаваштва. Разлог томе она види у *преваленцији теме плодности у истраживању женске популације*, тј. само дела женског живота/стварности.

Још раније, у раду из 1986, Карен Мејсон (Karen Mason)²⁰ је, расправљајући из концептуалног и методолошког угла о појму „женски статус“ у демографији, нашла да је, упркос истраживачима који су га апострофирали још 60-их година 20. века као важан фактор демографских процеса, он имао *периферан сјајус у демографији, да би тек 80-их година постојао део централног интересовања демографа*. Укључујући се у дискусију о могућности мерења женског статуса, истиче предности демографије као генератора бројних података, али и слабости. Вредност нумеричког податка може бити резултат различитих процеса, што отежава интерпретацију. Она чак истиче да су мушкарци и жене типично неједнаки у многим важним аспектима, а како природа и опсег њихове неједнакости обично варира у тим димензијама и у складу с друштвеним окружењем и фазом животног циклуса, покушаји повезивања „статуса“ жене с демографским или другим друштвеним појавама ризикују да озбиљно искриве стварност. Мејсон је била заговорник идеје да се *уместо увреженој појми у демографији – „женски сјајус“, користи појам „родне неједнакости“*,

¹⁹ Susan Cotts Watkins, "If All We Knew About Women was What We Read in Demography, What Would We Know?", *Demography* 30, 4 (1993): 566–570.

²⁰ Oppenheim Mason, "The Status of Women", 285–288, 298.

предвиђајући да ће он бити креативнији и истинитији у разумевању родних асиметрија. Битно је подвући да целокупна промишљања ауторке о релацијама родног питања и демографије (махом плодности и смртности) подразумевају да *демографија није само у служби димензионарања, већ да се мора бавити суштинским шумачењем њогаџака*.

Одабрана литература недвосмислено сугерише да је демографија увек била у вези с родним питањима, али узано фокусирана. Но, потреба да се демографија бави интерпретацијом података није довођена у питање од стране демографа. Друга потреба демографа – да буду објективни, а тиме и аполитични – била је својеврсна баријера за активније и ангажованије студије рода. Чини се да је *на прелазу између два века дошло до великој њомака* у начину на који демографи размишљају о родним неједнакостима. Тако бар закључује Рајли (Riley) у свом каснијем преиспитивању демографских проучавања родне теме. Јача интерес да се потврди релевантност рода, а *род њочине да се уважава и претвара као принцип организације груштва*. Проширује се и *агенда родној њишњања*. Нова фаза интеграције рода у демографска проучавања манифестује се у растућем интересовању за *афирмацију „мушке димензије“*, односно за документовање и откривање улоге мушкараца у демографским исходима. Након потврђивања значаја рода за демографску феноменологију, он постаје *стандардан и у њројектима њрикуљњања њогаџака*. Демографи преиспитују да ли постоје бољи начини за испитивање рода и његове улоге у демографским процесима, указују на недостатке у познавању родне проблематике, на разлике у улози рода као независне и зависне варијабле и наглашавају сложеност, потешкоће и важност наставка рада на роду у демографији.

Најновије анализе публикованих радова из демографије на тему родне проблематике резултирале су закључком да је род постао битан у свакој анализи, али он није праћен другим подједнако охрабрујућим налазима. Наиме, уочава се парадокс да *нема коншинуишеша у њнтересовању за родна њишњања*, да је оно чак мање него на прелазу између два века, да је дошло до интелектуалног застоја. Ретроградан процес у истраживањима као да је наступио онда када је схваћен и потврђен социјални значај и утицај рода. Ова констатација проистиче из провокативног и дискутабилног става да демографи одржавају релативно конзервативне моделе и методе, а да је излаз у интеграцији постмодерних

перспектива у главну демографску проблематику.²¹ Тешко је сагласити се с перцепцијом демографије као непомичне, изоловане и застареле. Тешко је претпоставити да су родна питања у демографији мање заступљена јер је она исцрпела сопствене капацитете у овом пољу. Тим пре, што савремена демографија подразумева коришћење и квалитативних метода, чији су домети у тумачењу ширег контекста демографских појава већи него квантитативних. И данас влада уверење да је *мерење рода Шешко и да је изналажење адекватних показатеља и даље велики изазов за демографију*. Стратегија за унапређење попозиције демографије на пољу рода и разјашњавање његове улоге у демографским исходима је коришћење „вишеструких“ методологија, отвореност за позајмљивање из других области и дисциплина.²²

У радовима који демографију првенствено виде као формалну дисциплину, стиче се утисак да су домети веома ограничени. Тако Благојевић²³ износи уверење о (и даље) присутном биолошком детерминизму демографије, због биолошке стране круцијалних демографских тема (рађање и смртност), и доминације биолошких (пол) над друштвеним (род) аспектима истраживања. Мада су ове опаске на релацији са стандардном употребом пола у поступку демографске анализе друштвених феномена, и на линији с ранијим критикама једностраног емпиријског приступа демографији²⁴, савремена демографија користи „пол“ као уобичајен, препознатљив термин, али не само с биолошком конотацијом и не само као независну варијаблу. Прва фаза истраживања рода била је базирана на супротстављености појмова

²¹ Више о томе видети у Nancy E. Riley and Jan Brunson, "Introduction", in *International Handbook on Gender and Demographic Processes*, eds. Nancy E. Riley and Jan Brunson (Honolulu: Springer, 2018), 1–9; и Nancy E. Riley and Deborah S. DeGraff, "Measuring Gender in the Context of Demographic Change", in *International Handbook on Gender and Demographic Processes*, eds. Nancy E. Riley and Jan Brunson, 15–37.

²² Riley, DeGraff, "Measuring Gender", 32.

²³ Благојевић-Хјусон, *Жене и мушкарци у Србији*, 17.

²⁴ Мацура је изнео мишљење да је теоријска основа демографије остала узана, а епистемолошка питања запостављена и да је у будућности потребно обогатити дисциплину епистемолошким истраживањима односа између агрегатног и индивидуалног у демографији, истраживањем нових и неубичајених ситуација у становништву и формулисањем парцијалних и глобалне теорије о становништву. Више о томе видети у Милош Мацура, „Основни проблем демографије у будућности“ у *Проблеми науке у будућности, искуства и виђења*, ур. Милош Мацура (Београд: САНУ, 1991), 122.

пол и род, објашњавању разлика. У новијој употреби, појам пола у демографији је готово синоним роду, што је посебно уочљиво у контексту радова који се тиме баве.²⁵

Шобот сматра да родна неравноправност постаје не само истраживачки изазов, већ и *научни загађавањак* науке о становништву, да демографија има *гео одговорности* у истраживању *друштвене неједнакости* полова, као и да би теоријска и методолошка средства својствена демографији требало да допринесу како обогати вању сазнања о манифестацији, тако и *расветљавању условљености* ове важне друштвене појаве.²⁶

Специфичности и недовољно искоришћене могућности демографије у истраживању родног питања

Успостављање родне равноправности је цивилизацијски циљ због чега је неколико деценија присутно у стратешким документима међународних институција. Демографске анализе најбоље сведоче о постојању родне асиметричности, јер их због доступности података прецизно документују и димензионирају. Експлицитност и пријемчивост доказа о неравноправности полова, које нуди демографска анализа, указала је на глобалност родног питања и дугорочност патријархалног наслеђа. Може се рећи да је, стога, демографија незаменљива у *дефектовању родних асиметрија*, и сходно томе у непрестаном *мониторингу* истих, као и праћењу/мерењу ефеката акција усмерених на достизање социјалне правде у статусима мушкараца и жена. Располагање аргументима нумеричког карактера је специфицира у односу на друге дисциплине које изучавају родност. Захваљујући томе, демографија је у служби *сензибилизације јавности за родну феноменологију*.

Узимајући у обзир дуг период међународно усклађених, перманентних и повремених активности на прикупљању података о становништву, демографска документација и анализа обезбеђују поглед у прошлост, тј. *временску перспективу*, драгоцену у праћењу процеса оснаживања жена у доменима које таква

²⁵ Више о томе видети у Mirjana Devedžić, "Rodne (ne)jednakosti iz demografske perspective", *Stanovništvo* 44, 2 (2006): 65–87.

²⁶ Šobot, „Rodna neravnopravnost“, 42.

статистика покрива. Због интегрисања разних социјалних статистика у темељну базу неопходну за проучавање рода, и унапређења родно осетљивих статистика које адекватне податке црпу из свих расположивих евиденција, па и доменских истраживања, континуирани прилив података на којима се базирају родна истраживања је све већи. Тиме демографска анализа јача, а формирање одељења посвећених полним обележјима у националним статистикама и методолошка усаглашавања и надоградње, обећавају да ће се тај тренд наставити.

Демографију у 21. веку карактерише велика примена стандардизованих лонгитудиналних анкета. Оне постају незаобилазан и инспиративан извор демографских проучавања у свим земљама у којима се спроводе, попуњавајући пукотине у сазнајном домету демографије. Спровођење оваквих истраживања омогућава да се прате промене у родним режимима, манифестовање у различитим фазама животног циклуса, процене тежишта неједнакости и евидентирају најригідније родне норме. Такође, корисна особеност демографије је постојање, не само моментног, већ и *генерацијској ѝрисџуја демографској анализи*, што пружа важан увид у *међугенерациске ѝомаке*, с обзиром на друштвено-историјско искуство које генерација дели, а које обликује родне односе.

Осим временске, битна особеност демографских истраживања јесте и *ѝросџорна ѝерсѝекџива*. Њу обезбеђује организација података на различитим територијалним нивоима, од нивоа насеља до националног. Како су за конструкцију родних односа, између осталог, значајни простор и место (локални фактори), капацитет демографије се огледа у могућности идентификовања регионалних и локалних карактеристика родних режима. Другим речима, начин анализе својствен демографији обезбеђује проучавање плуралитета и *уџврђивање реѝонализације родних режима*. Дистрибуција појединих података на нижим територијалним нивоима (општинама и насељима, типовима насеља) није коначна и тиме се не исцрпљује потенцијал анализе. Тако су, уз коришћење квалитативних истраживања, а у функцији регионализације, могућа детаљнија проучавања утицаја локалних специфичности родних односа, њихових сличности и разлика, и то разврставањем по различитим обележјима – величинским категоријама насеља, доминантној вероисповести становништва, старости популације, функционалном значају насеља, степену

урбаности, периферности и сл., не би ли се уочиле диференцијације по том основу и даље основе за додатна сврсисходна тумачења.

Конвенционална методологија статистика о становништву подразумева паралелно прикупљање података за оба пола, што је демографији омогућило да *ћонуди мушку ћерсћекћиву родних образаца* пре него што је успостављена родна статистика и пре него што је маскулинитет постао предмет интересовања у родним студијама. Родна истраживања су била постављена првенствено кроз женску перспективу, због већих ускраћености и дискриминације женске популације, да би се у новијем периоду усмерила ка другом полу. Како је родни режим социјални конструкт, логично је да се и мушка популација суочава са изазовима свог статуса. У складу са идејом демократизације и успостављања равноправности за оба пола, као идеала праведности, феноменологија рода је морала да обухвати и мушку димензију. Тако демографска анализа, чак и она изникала на примарним подацима, постаје незаобилазна и најпозванија у евидентирању и разоткривању карактеристика оба пола. Фокусирањем пажње на мушко становништво отварају се нове теме родног питања као што су краћи животни век мушкараца, изазови очинства и његовог усклађивања с пословним аранжманима, образовне трансформације мушке популације итд.

Капацитет демографије у осветљавању родног питања се повећава са све већом склоношћу истраживача да спроводе *методолошки комбиноване студије*, чиме се износе „скривене“ информације, добијају комплетнији и поузданији подаци. То обезбеђује демографији да се бави феноменологијом рода с пуним кредибилитетом а не с маргиналних позиција, јер поред увида нуди и тумачења. У мултидисциплинарности не постоји борба за превласт на одређеном истраживачком терену, већ сарадња. „Мешовити карактер“ демографије јача јој епистемолошку позицију, те су опаске да је демографији потребно мање рачунања а више размишљања, ствар прошлости.

ЛИТЕРАТУРА

- Благојевић Хјусон, Марина. *Жене и мушкарци у Србији: Шта нам говоре бројеви*. Београд: Програм УН за развој – Агенција УН за родну равноправност и оснаживање жена, 2011.
- Мацура, Милош. „Основни проблем демографије у будућности”. У *Проблеми науке у будућности, искуства и виђења*, уредник Милош Мацура 119–128. Београд: САНУ, 1991.
- Мацура, Милош. „Демографско и антрополошко у науци о становништву”. У *Изабрани радови*, 50–58. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1997.
- Bernardi, Laura and Inge Hutter. “The Anthropological Demography of Europe”. *Demographic Research* 17, 18 (2007): 541–566.
- Caldwell, John. “Demography and Social Science”. *Population Studies* 50, 3 (1996): 305–333.
- Devedžić, Mirjana. “Raskršća demografije”. *Stanovništvo* 51, 2 (2013): 23–38.
- Devedžić, Mirjana. “Rodne (ne)jednakosti iz demografske perspective”. *Stanovništvo* 44, 2 (2006): 65–87.
- Devedžić, Mirjana, Gordana Vojković i Vera Gligorijević. “Будући путеви демографије”, *Демографија* 10 (2013): 25–34.
- Dijkstra, A Geske. “Towards a fresch start in measuring gender equality: A contribution to the debate”. *Journal of Human Development* 7, 2 (2006): 275–283.
- Jütting, Johannes, Christian Morrison, Jeff Dayton-Johnson and Denis Drechsler. “Measuring Gender (In)Equality: The OECD Gender, Institutions and Development Data Base”. *Journal of Human Development* 9, 1 (2008): 65–86.
- Markoff, John. “A Deluge of Data Shapes a New Era in Computing”. *The New York Times*. Preuzeto 17.07.2020. <https://www.nytimes.com/2009/12/15/science/15books.html>
- Mason Oppenheim, Karen. “The Status of Women: Conceptual and Methodological Issues in Demographic Studies”. *Sociological Forum* 1, 2 (1986): 284–300.
- Riley, Nancy E. “Challenging Demography: Contributions from Feminist Theory”. *Sociological Forum* 14, 3 (1999): 369–397.
- Riley, Nancy E. “Demography of Gender”. In *Handbook of Population*, editors Poston Dudley L. and Michael Micklin, 109–141. New York: Kluwer Academic/Plenum Publisher, 2005.
- Riley, Nancy E. “Research on gender in demography: Limitations and constraints”. *Population Research and Policy Review* 17, 6 (1998): 521–538.
- Riley, Nancy E. and Deborah S. DeGraff. “Measuring Gender in the Context of Demographic Change”. In *International Handbook on Gender and Demographic Processes*, editors Riley Nancy and Jan Brunson, 15–37. Honolulu: Springer, 2018.

- Riley, Nancy E. and Jan Brunson. "Introduction". In *International Handbook on Gender and Demographic Processes*, editors Nancy E. Riley and Jan Brunson, 1–9. Honolulu: Springer, 2018).
- Riley, Nancy E. and James McCarthy. *Demography in the Age of the Postmodern*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Watkins Cotts, Susan. "If All We Knew About Women was What We Read in Demography, What Would We Know?" *Demography* 30, 4 (1993): 551–577.
- Šobot, Ankica. "Tri demografske posledice rodno specifičnih modela ponašanja na primeru Srbije". *Stanovništvo* 50, 2 (2012): 85–109,
- Šobot, Ankica. "Rodna neravnopravnost – izazov savremene demografije", *Sociologija* 52, 1 (2010): 41–54.
- Van Staveren, Irene. "To Measure is to Know? A Comparative Analysis of Gender Indices". *Review of Social Economy* 71, 3 (2013): 339–372.